

UDK 930.85(497.5)
Pozvano izlaganje
Primljeno 28. 2. 2010.
Prihvaćeno za tisak 6. 7. 2010.

JADRANKA GVOZDANOVIĆ

Univerität Heidelberg
Schulgasse 6, D-69117 Heidelberg
Jadranka.Gvozdanovic@t-online.de

JEZIK I KULTURNI IDENTITET HRVATA

Prilog pokazuje slojevitost hrvatskog jezičnog identiteta na razini sistema, norme i kulture. Pregled isječaka jezične prakse iz triju razdoblja dvadesetog stoljeća pokazuje kontinuitet hrvatskog jezičnog idioma, te činjenicu da je tzv. hrvatskosrpski dijasistem postojao u jugoslavenskom vremenu samo na razini standardne norme, ne na razini jezika kao sredstva komunikacije. Leksički profili medija pokazuju da pored nacionalnog identiteta postoje i identiteti na srednjoj razini kao izraz socijalnoideoloških razgraničenja. Po popisu stanovništva iz 2002. godine hrvatskosrpskim odnosno srpskohrvatskim jezikom ne govore više ni Hrvati ni Srbi, a budući da jezici ne umiru tako brzo, postaje jasno da ni Hrvati ni Srbi nisu ni govorili zajedničkim jezikom u konkretnoj komunikaciji; njihovi su jezici bili i ostali nadgradnja dijelom različite kulturnojezične povijesti, na kojoj se i grade jezični identiteti. Prilog završava s modelom slojevitosti identiteta u kojem osnovicu čine jezik, norme i vrednote, kultura i ideološka nadgradnja. Općeniti je cilj priloga pokazati da su identiteti duhovni konstrukti u dinamičnom procesu konstrukcije granica između sebe i signifikantnog drugog, u kojem jedinu općenitu konstantu čini kulturno naslijeđe očuvano u jeziku od leksika od diskurzivnih strategija.

Ključne riječi: identitet, norma, dijasistem

1. O identitetu

Protekle su nam godine donijele čitav niz pretežno stranih publikacija o jeziku u kontekstu bivše Jugoslavije te o raspadu njezina najvećeg jezika, srpskohrvatskog odnosno hrvatskosrpskog – kao da se jezici mogu raspadati.

Svi ti, u prvom redu inozemni radovi polaze od vanjskih znakova raspada zajedničkih simbola, mjere status jezika po pravnim dokumentima kakvi su bili Bečki pa Novosadski dogovor, kakvo je upisivanje jezika u ustav i u pravne dokumente njegovih govornika, a zaboravljaju pri tome da jezici organski rastu i mijenjaju se sporije od svih političkih i geografskih mijena. Sporo i poštujući zakonitosti kontinuiteta mijenja se leksik, a još sporije jezična struktura i principi oformljenja diskursa. Zašto? Zato što je jezik primarna riznica kulturnog sjećanja jedne komunikacijske sredine, jamac za očuvanje kulturne predaje i gledanja na svijet kulturne sredine, glavni (iako ne jedini) nosilac njezina identiteta.

Stvaranje i održanje identiteta uvijek pretpostavlja granicu, razgraničenje normi i vrednota koje su unutar identiteta od onih koje mu ne pripadaju, koje su izvan njega. Identitet pretpostavlja alteritet, granicu prema onom što mu ne pripada. Budući da se identitet nosi normama i vrednotama i održava u kulturi, njegova je osnovica duhovne naravi. Identitet nije dan prirodno niti postoji zauvijek u istim granicama. On je, kako se u zadnjim desetljećima govori u zapadnoj literaturi, konstrukt. Termin “konstrukt” ne treba shvatiti ni mehanički ni proizvoljno, nego samo kao rezultat duhovne aktivnosti. Pojedinačne norme i vrednote koje skupa sačinjavaju identitet isto su tako konstrukti, što se može pokazati njihovom promjenjivošću u vremenu i prostoru. Identitet kao zbroj normi i vrednota manje je podložan promjenama jer se on veže uz jednu društvenu grupu te služi i samosvijesti te društvene grupe i određenju njezina ophođenja s drugim društvenim grupama. Od davnine je identitet vezan uz rod – plemenski pa poslije i narodni – služio održanju toga roda u teškim okolnostima dajući mu snage i opravdanja za kulturne vrednote. Norme i vrednote su se osobito održavale vjerom i prenosile s koljena na koljeno jezikom i simbolima. Znamo da se takvi simboli dijelom mijenjaju kroz vrijeme, da se isti pojmovi u drugom vremenu drugačije vrednuju, a najkompleksniji nosilac tragova prošlosti jest jezik. Jezik u svom leksiku čuva ostatke prošlih konceptualizacija svijeta kao i tragove dodira s drugim kulturama i drugim konceptualizacijama dijelom istih svjetova. To se odnosi na leksik, ali i na jezičnu strukturu čiji tipološki profil zna biti pomaknut u smjeru drugog jezika. Jezik je ključ riznice kulturnog sjećanja (prema Assmannu 1988). Budući da je kulturno sjećanje osnovni stub svake kulture, jezik je osnovni nosilac kulture.

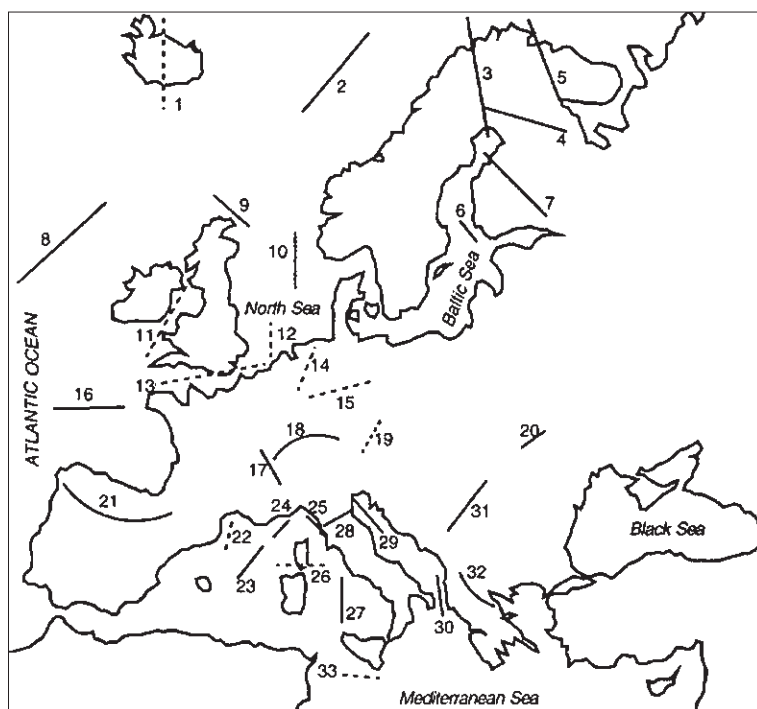
Jezik je nosilac kulturnog identiteta.

Ima li jezik svoj identitet? Ima ga u jezikoslovno tipološkom smislu time što se opredjeljuje njegova razlika prema drugim jezicima u strukturnom, leksičkom i pragmatično-informativnom smislu, te u smislu kako se ustrojavaju diskursi i funkcionalni stilovi.

Svaki drugi identitet jezika u stvari je identitet kulture koja se izražava jezikom.

U ovom smislu predlažem nijansirani pristup od Greenbergove knjige “Jezik i identitet na Balkanu” (2005), na koju su skupljene reakcije u zborniku “Identitet jezika jezikom izrečen” (2008). Cilj mi je ne samo pokazati da su, pored vrlo bitnih reakcija na tu knjigu, ipak neke osnovne polaznice ostale nedovoljno razjašnjene. Cilj mi je u prvom redu naglasiti da je identitet jezika kakav je diskutiran u hrvatskim jezikoslovnim krugovima u biti identitet kulture koja se izražava i nosi jezikom, koja u tom smislu i opstoji dobrim dijelom kroz jezik.

U višestrukoj slojevitosti identiteta osobito značenje pripada narodnosti. Narodnost je osnovana dijelom na genetskom podrijetlu, a drugim je dijelom dio duhovne nadgradnje u kojoj se vrednote konstituiraju kao interpretacija i reinterpretacija povijesne nadgradnje u kasnijim vremenima, svakim sa svojim odrednicama. Genetske su činjenice odrednica narodnosti samo po mjeri njihove aktualnosti u određenom vremenu. U kontekstu diskusija o povijesnoj osnovici hrvatskog identiteta, osobito značenje dobivaju genetička istraživanja Cavalli-Sforze, koji je u zadnjim desetljećima dvadesetog stoljeća sa svojim timom istražio genetsku sliku kontinenta, u prvom redu Europe, istražujući DNA nukleotide, tzv. baze, njihove mutacije, tipove krvnih grupa, te frekven-

Karta 1. Genetske granice u Europi (Cavalli-Sforza i dr. 1994: 271)

cije gena. Cavalli-Sforza je utvrdio da u Europi postoji niz genetskih granica koje se dijelom podudaraju s granicama narodnosti. U interpretaciji rezultata Cavalli-Sforza je samo rubno spominjao Jugoslaviju (smatrao ju je tada još uvijek jednom zemljom) zbog izričite heterogenosti. Pogledajmo sliku genetskih granica u Europi.

Vidimo da genetska granica broj 31 presijeca bivšu Jugoslaviju, dijeleći njen zapadni dio od istočnog. Cavalli-Sforza nije dalje objašnjavao tu granicu. Treba ipak naglasiti da je neovisno o njegovu radu grupa poljskih genetičara (Rębała i dr. 2007) istražujući Y kromosom došla do sličnog zaključka pokazujući da su Hrvati i Slovenci povezani genetski sa zapadnim i istočnim Slavenima po nivou R1a, dok istočniji južni Slaveni imaju puno niži taj nivo koji vjerojatno rezultira iz miješanja s drugim genetskim tipovima. Slovenski i zapadni dijelovi Hrvatske (osobito sjevernojadranski otoci kao Krk) imaju nivo R1b haplogrupe koji ih veže sa zapadnom Europom, gdje Kelti gotovo isključivo imaju R1b, a ima ga i oko polovice Nijemaca i Danaca (usp. Barać i dr. 2003). Ovakvi genetički podaci pokazuju prastarost aktualnih jezičnokulturnih granica i identiteta.

Identiteti su višestruki: nacionalni, regionalni, kulturni, politički, religiozni. Pored genetske osnovice, nacionalni se identitet gradi u kulturi i kroz kulturu i izražava se kumulativno njenim izražajnim oblicima. Najslojevitiji od tih je jezik. Jezik u svojim značenjima i oblicima čuva tragove prošlosti i daje izražaj dinamici konstituiranja identiteta u vremenu i prostoru.

Činjenica da se identitet tematizira kroz jezik prisutna je tijekom cijele hrvatske povijesti. Sjetimo se npr. promjene jezičnog tipa u Dubrovniku, kada je ideologija katoličke protureformacije, obraćajući se narodu kontinentalnog zaleđa dubrovačkog, odabrala jezik razumljiv tom narodu – jezik štokavski južnoga tipa koji se razlikovao od južnog čakavskog, a i prijelaznog čakavsko-štokavskog jezika renesanse. Taj je izbor jezičnog tipa imao primarni cilj ostvarenja komunikacije, i razlikovao se time od kasnije vukovske standardizacije, koja u Hrvatskoj nije obuhvatila u dovoljnoj mjeri sve elemente hrvatskog kulturnog kontinuiteta, a i cilj joj je u prvom redu bio ideološki. Prilozi Okruglom stolu o Greenbergovoj knjizi “Jezik i identitet na Balkanu” (Peti-Stantić 2008) pokazali u kakvim je opresivnim vremenima nastajala i po političkim mjerilima bila održavana zajednička jezična standardna norma tih naših naroda koji su po jezičnoj tipologiji bliski, ali po kulturi vrlo daleki. Greenberg je u svojoj reakciji na Okrugli stol rekao da je njegova knjiga bila pisana za anglofono govorno područje. A baš je tu, u prvom redu američku, javnost trebalo podsjetiti na to što se dobro znalo u američkoj javnosti 1931. godine, kada je Einstein pozvao američke stranke da se suprotstave srpskoj agresiji na mali, slobodoljubivi i visoko civilizirani hrvatski narod.

Slika 1. *The New York Times* šestog svibnja 1931. godine.

Kakav je bio hrvatskosrpski ili srpskohrvatski jezik u stvarnosti? Da ga Hrvati – osim predavača u školama i dijelom na katedrama – nisu govorili, jasno je. U potrazi za indikatorima jezika u kulturi pogledat ćemo detaljno tri isječka iz dvadesetog stoljeća: kraj tridesetih, kraj šezdesetih i kraj devedesetih godina.

2. Jezik hrvatskih medija u dvadesetom stoljeću

2.1. Jezik kraja tridesetih godina

1937. godine nastalo je u Zagrebu društvo “Hrvatski jezik” koje je pod Ivšićevim uredništvom od 1938. godine izdavalo časopis “Hrvatski jezik”. Cilj je časopisa bio “donositi kraće članke i različite bilješke o jeziku, što će ih moći čitati i oni, kojima nije posao jezik proučavati niti učiti”. Spominje se da su Hrvati sudjelovali u beogradskom časopisu “Naš jezik” (koji već petu godinu izlazi u to vrijeme, 1938. godine), ali da oni imaju i svojih osobitih potreba koje, stojeći im bliže, mogu i bolje smotriti: “tu su na pr. neka pitanja o odnosu našega književnog jezika spram našega čakavskog i kajkavskog dijalekta; jer ne treba zaboraviti da je iz čakavske i kajkavske kolijevke izišao velik broj naših najboljih pisaca, koji štokavskoga govora nijesu naučili iz usta štokavskog seljaka, nego ponajviše u školi, iz knjiga i u općenju s obrazovanim štokavcima” (citat uvodnih riječi odbora “Hrvatskog jezika” u prvom broju časopisa 1938.

godine). U istom prvom broju “Hrvatskog jezika” Ivšić u uvodnom članku raspravlja o fonetskom i etimološkom pravopisu pokazujući da čistog i potpunog fonetskog pravopisa nema. Obrađuju se teme kao “Odjeci urbanizma u dubrovačkom govoru” Mirka Deanovića koji pokazuje da je Dubrovnik od renesanse razvio svoj gradski tip književnog jezika koji nije staleški ograničen. Dubrovački govor bio je izraz svijesti o kulturnom identitetu, što se vidi između ostalog i po svjesnom čuvanju hrvatskih narodnih izraza kao *djevojčica* umjesto mletačkih posuđenica tipa *šinjorina*, uobičajenih po primorju.¹ Vuk Karadžić je od 45 996 natuknica u trećem izdanju Rječnika (po Deanoviću, 1938: 42) 953, dakle 2,1 %, prvi put čuo u Dubrovniku. Poslije su Iveković i Broz preuzeli te riječi u *Rječniku hrvatskoga jezika* (Zagreb 1901). Kulturna gradska sredina Dubrovnika njegovala je tako korijene hrvatskoga jezika prije službene standardizacije, što je već općenito poznato, a uz to i označila svijest o hrvatskom identitetu kao izrazu kulture.

U broju 3–4 prvoga godišta “Hrvatskog jezika” piše Ivšić o razlikama između hrvatskog i srpskog jezika, kako u Zagrebu jelo i piće *naručujemo*, a u Beogradu ga *poručuju*, dok u Zagrebu *poručivati* znači “javljati po kome”. U Hrvata je *liječnik* “čovjek kojemu je posao liječiti”, a *ljekar* “onaj koji lijekove pravi i prodaje, a to je sada apotekar” (po Ivšiću 1938: 75 i Broz-Ivekoviću 1901). Umjesto da se dogovaramo i dogovorimo, kako kaže Ivšić, neki s beogradske strane tvrde da riječ *liječnik* nije dobra, jer nije izvedena od *lijek* nego od *liječiti*, dok je za Hrvate *liječnik* bez prigovora izvedenica tvorena kao npr. *vijećnik*. Vidimo da autohtone hrvatske modele tvorbe riječi Srbi već tridesetih godina nisu priznavali kao ravnopravne.

Interesantne su i Ivšićeve primjedbe o jeziku novina kao jeziku europskog intelektualca, u broju 6–7 iste, 1938. godine, u kojem osim posuđenica kao *ovacije* postoje brojni kalkovi na razini riječi i sintagme. Navodi osobito primjere hrvatskih sintagmi kalkiranih prema francuskomu, npr. *tijesna suradnja* prema francuskom *collaboration étroite*, *gospodar situacije* prema francuskom *maître de la situation*, ili *pristupiti k čemu*, fr. *procéder à* itd. Učestalost predložaka iz francuskog jezika pokazuje da je u Ivšićevo vrijeme francuski bio jezikom obrazovanih Hrvata, vjerojatno i izraz identiteta neovisnog od germanofone dominacije prethodnog perioda (kada su Hrvati bili pod intelektualnim utjecajem Bečkog kruga). Pred Drugi svjetski rat Hrvati su bili okrenuti intelektualno prema Francuskoj, ne prema Njemačkoj.

Ivšić navodi da je zajednička europska kultura zblížila ne samo srodne indoeuropske jezike, “nego su po njoj i jezici genetički različni od indoeuropskih

¹ Vrlo su rijetki primjeri stranih riječi samo u Dubrovniku, kao *indijota* ili *vintuša* za tuku (Deanović 1938: 42).

(kao na pr. mađarski) stupili u kulturne srodnosti s indoeuropskim jezicima”. Da je jezik nosilac kulture, osnovna je postavka hrvatske filološke tradicije.

2.2. Tridesetak godina poslije: jezik s ekrana 1966. godine

U komunističkoj Jugoslaviji Centralni komitet Saveza komunista bavio se pitanjima korektnosti jezika, bdio je nad srpskohrvatskim govornim područjem da ga ne bi ugrozio jezični nacionalizam, kako je naglasio i Okrugli stol o knjizi Roberta Greenberga “Jezik i identitet na Balkanu” (osobito prilog R. Matasovića “Jezik i identitet svugdje, osim na Balkanu”, u: Peti-Stantić 2008: 63–72; 70). Interesantno je pogledati jezik javnih medija, što ću ilustrirati na primjeru filma “Rondo” režisera Berkovića, koji je sve tri glavne uloge podijelio glumcima iz kulturnih centara bivše Jugoslavije: iz Beograda (Milena Dravić), Zagreba (Relja Bašić) i Ljubljane te poslije Beograda (Stevo Žigon). Jezik je u tom izvrsno insceniranom filmu bio (kako pišu opisi) srpskohrvatski. Kakav je jezik bio srpskohrvatski?

Glumci se trude da govore istim jezikom. Trude se, kažem, jer povremeno ispadaju iz te uloge i izgovaraju varijante koje sigurno nisu bile predviđene – ali u filmu nisu ni ispravljene. O čemu je riječ?

Izgovor je ijekavski, ali fonetika i dikcija Beograđana isključivo srpska. Tako se tu čuje jezik kakva u stvarnosti nikad nije bilo. Svi glumci govore ijekavski, ali recimo s fonetski otvorenijim dugim vokalima nego što je to uobičajeno u ijekavštini. Umjesto infinitiva govore tu i tamo *da* s prezentom, miješaju *što* i *šta*, na jednom im se mjestu omakla ekavica koju nitko nije ispravio. Bila je to mješavina jezičnih elemenata kakvu nitko nigdje nije govorio. Baš ta mješavina pokazuje da srpskohrvatski kao govoreni jezik nije bio dijasistem, jer zajedničkog dijela, uzevši u obzir sve razine, nije bilo. Dakle, nije kao jezik bio dijasistem s razlikama na nekoliko mjesta u sistemu, kao u ekavici prema ijekavici, nego su to bila dva tipološki vrlo slična sistema normirana u *pisanom* jeziku kao jedna dijanorma. Bio je to dijasistem na nivou norme, ne jezika i govora. Vrlo je indikativno to da su svi, dakle i ekavci, u tom filmu (snimljenom u svakom pogledu politički korektno) govorili ijekavski; znali su, dakle, da je hrvatska norma (za taj film, snimljen u Jadranfilmu) bila ijekavska. Nisu međutim poznavali sve detalje te norme, a pogotovo ne hrvatskoga govora, pa su joj se trudili prilagoditi diletantski, kako se inače u dvojezičnim ili dvovarijantnim situacijama govornici prilagođuju jedan drugom radi komunikacijskih ciljeva. U filmu “Rondo” svi su se prilagođavali i nitko nije govorio kao inače, kao “doma”. Tako je “Rondo” postao živom slikom nežive standardne srpskohrvatske norme šezdesetih godina.

2.3. Hrvatski jezik kraja devedesetih

Na putu kroz vrijeme idemo opet tridesetak godina dalje, na kraj prvog desetljeća Hrvatske poslije Domovinskog rata. To je vrijeme ustaljenja nove hrvatske norme i definicije granica prema srpskohrvatskom i hrvatskosrpskom prethodnog perioda. Filolozi su u to vrijeme preokupirani određenjem jezičnog identiteta po mjeri hrvatske kulturne baštine, a kako je s medijima?

Na Sveučilištu u Mannheimu imali smo projekt DFG “Jezični izbor i jezična promjena u hrvatskom jeziku” (od suradnika bih osobito istakla kolegu Grčevića), u okviru kojeg smo proanalizirali desetak milijuna riječi iz tekstova “Vjesnika” “Večernjeg lista” objavljenih između 1998. i 2000. godine. Cilj je bio usporediti leksička obilježja jezika hrvatskih medija toga vremena s jugoslavenskim, srpskohrvatskim vremenom, kakvo je zabilježeno u Moguševu rječniku. Za 20. stoljeće tako imamo ove leksičke izvore koji se osnivaju na korpusima tekstova:

- Mogušev *Čestotni rječnik hrvatskoga jezika*, 1999, s oko milijun leksičkih jedinica iz godina 1938–1977. (drame, proza, poezija, udžbenici i žurnalistika), skraćeno označen kao *M* ;
- Hrvatski nacionalni korpus (HNK) s književnim i medijskim tekstovima iz 90-ih godina, veličine oko 9 milijuna (na početku 20. stoljeća, kada je provedeno naše istraživanje), na internetu www.hnk.ffzg.hr;
- Mannheimski hrvatski korpus (MKK) s novinskim tekstovima iz vremena 1997–2000. (*Vjesnik*, *Večernji list*, *Slobodna Dalmacija*, *Nacional*, *Hrvatsko slovo*), veličine oko 18 milijuna leksičkih jedinica, skupljen i obrađen tijekom DFG projekta o jezičnoj varijaciji kao komunikacijskoj praksi (usp. Grčević 2001).

Na kraju ovog istraživanja ustanovili smo da je opseg promjene leksika u hrvatskim medijima bio vrlo ograničen i vrlo sistematičan. U samo 20 % od stotinjak slučajeva jedna je varijanta zamijenila drugu signifikantno (iznad 95 % slučajeva); u ostalih 80 % slučajeva u kojima smo ustanovili pomak u uporabljivosti varijanata do signifikantne preferencije jedne varijante nije došlo, nego samo do promjene kontekstualne upotrebljivosti, a time i značenjskih varijanata.

Vidimo da su preferirane hrvatske varijante osobito česte u informativnim novinama, što je i razumljivo, jer se one osobito odnose na službena područja javnog života o kojima se piše u novinama. Kod općenitih izraza kao *prisutan* – *nazočan* odnos je drugačiji i *nazočan* je češće u drugim žanrovima.

U ograničenom dijelu leksika utvrđenom gore nastala je jezična promjena: prvo je varijanta iz hrvatskog jezika uvedena kao markirana (ograničena u upotrebljivosti), npr. *nazočan* “(konkretno) prisutan” prema prisutan (konkretno

Tablica 1. Signifikantan pomak u frekvenciji alternativnih izražajnih sredstava kao znak promjene

Varijante	<i>Moguć</i> (<i>M</i>)		<i>HNK</i> (<i>Hrv. nac. korpus</i>)		<i>MKK</i> (<i>Mannheimski korpus</i>)	
	frekvencija	%	frekvencija	%	frekvencija	%
advokat odvjetnik	27–4	87 : 13	30–527	5 : 95	16–1318	1 : 99
ambasador veleposlanik	21–0	100 : 0	368–474	44 : 56	89–1712	5 : 95
autoput autocesta	10–3	77 : 23	9–903	1 : 99	17–369	4 : 96
činilac činitelj	37–1	97 : 3	33–36	48 : 52	4–70	5 : 95
čitalac čitatelj	24–3	89 : 11	55–912	6 : 94	24–914	3 : 97
davalac davatelj	7–0	100 : 0	8–40	17 : 83	7–75	9 : 91
dobrovoljac dragovoljac	3–0	100 : 0	62–185	25 : 75	56–1032	5 : 95
gledalac gledatelj	48–0	100 : 0	28–553	5 : 95	70–1758	4 : 96
hapšenje uhićenje	6–0	100 : 0	51–245	17 : 83	15–472	3 : 97
kasarna vojarna	19–1	95 : 5	60–186	24 : 76	10–331	3 : 97
kompozitor skladatelj	8–7	53 : 47	106–331	24 : 76	21–472	4 : 96
omladina mladež	71–8	90 : 10	78–564	12 : 88	36–1429	2 : 98
posjetilac posjetitelj	24–0	100 : 0	34–333	9 : 91	42–775	5 : 95
raskršće raskrižje	43–1	98 : 2	35–89	28 : 72	3–228	1 : 99
saopćenje priopćenje	31–0	100 : 0	13–581	2 : 98	1–2382	0,04 : 99,96
saopćiti priopćiti	25–1	96 : 4	40–217	16 : 84	5–1589	0,3 : 99,7
sekretarica tajnica	2–0	100 : 0	34–220	13 : 87	23–737	3 : 97
štampa tisak	53–4	93 : 7	51–931	5 : 95	36–1697	2 : 98
štampati tiskati	7–7	50 : 50	11–168	6 : 94	16–278	5 : 95
tokom tijekom	25–7	78 : 22	126–2444	5 : 95	53–4787	1 : 99

Tablica 2. Podjela značenjskih parova po periodima i žanrovima (po podacima na dan 5. 5. 2002, HNK, opseg: 9 156 446; tablica 1 osniva se na podacima iz studenoga 2001)

Varijante	M (Moguš) sredina 20. st.	HNK 90-e god. inform. novine	HNK 90-e god. inform. časopisi	HNK 90-e god. inform. knjige	HNK 90-e god. knjiž. proza	HNK 90-e god. eseji, intervjui	HNK 90-e god. ukupno	MKK novine s kraja 20. st. ukupno
ambasador veleposlanik	21-0	125-537	2-0	0-4	2-0	0-0	368-577	89-1712
avion zrakoplov	100-5	176-366	0-1	14-2	3-2	1-0	315-390	726-1964
izvještaj izvješće	55-0	312-798	2-2	93-123	19-2	1-4	521-948	769-2297
oficir časnik	68-7	65-239	0-0	20-45	15-31	3-1	153-343	103-533
čitalac čitatelj	24-3	6-507	2-9	6-196	2-10	27-88	55-912	24-914
klavir glasovir	15-0	42-28	2-1	6-9	4-2	2-0	106-43	95-139
prisutan nazočan	104-2	446-800	23-7	262-46	46-7	5-4	933-906	720-1376
uniforma odora	49-14	79-72	1-0	19-66	12-18	2-0	208-185	120-239
zakletva prisega	9-4	38-28	0-0	12-2	5-3	0-0	65-42	45-99

ili apstraktno). Poslije je takva autohtona hrvatska varijanta sve više potiskivala drugu varijantu normiranu kao hrvatskosrpsku; potisnula ju je samo u slučajevima u kojima nije bilo značenjske razlike (kao kod *tijekom* prema *tokom*), dok *prisutan* još postoji pored *nazočan* u smislu konkretne ili apstraktne prisutnosti.

Promjena u jeziku medija masovne komunikacije dio je kolektivne svijesti kao implicitna norma prema kojoj se nosioci jezika pozicioniraju kao oni koji je sasvim podržavaju ili oni koji se dijelom od nje distanciraju. Možemo to pokazati na usporedbi “Hrvatskog slova” i “Ferala” u godinama našeg istraživanja.

Tablica 3. Medijski profili kao sredstvo konstrukcije identiteta: *Feral*
(2000, oko 870 000 riječi), *Hrvatsko slovo* (1999, oko 512 000 riječi)

	<i>Feral</i> , %	<i>Hrvatsko slovo</i> , %
artiljerija – topništvo	43 – 57	0 – 100
ambasada – veleposlanstvo	38 – 62	8 – 92
ambasador – veleposlanik	31 – 69	6 – 94
prisutnost – nazočnost	79 – 21	32 – 68
uniforma – odora	66 – 34	22 – 73

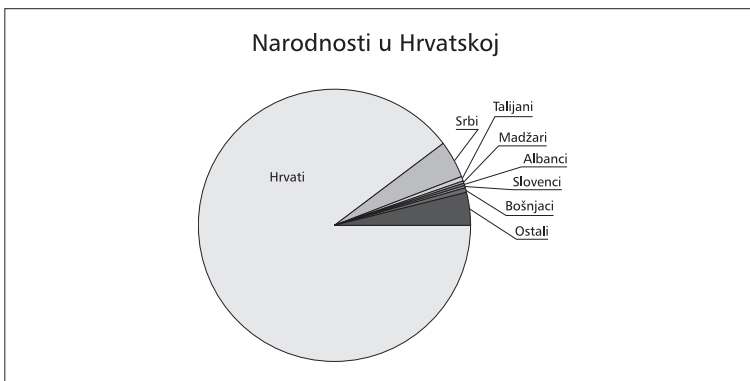
Središnji dio pomaka u normi hrvatskog jezika ima simboličnu funkciju radi profiliranja na aksiološkoj razini: *Hrvatsko se slovo* identificiralo s novom hrvatskom normom u mnogo većoj mjeri nego *Feral*. Interesantno je međutim da ni *Feral* nije ostao izvan pomaka norme, nego se našao samo na njezinu rubu. Takvi slučajevi medijske diferencijacije nisu izuzetni; nalazimo ih u svim tranzicijskim zemljama, npr. u Rusiji gdje je jezična stilska diferencijacija indikativna za ideološku orijentaciju u smislu odbacivanja komunističkog diskursa kod demokrata ili njegova zadržavanja kod opozicije. Zaključak je da je jezik nosilac aksiološke diferencijacije u okviru dane kulture. Grafički to možemo predstaviti kao preslojavanje unutar kulture, gdje je u centru jezik, a aksiološka razina vrednota čini međurazinu i dijelom određuje jezičnu upotrebu. U osnovnom tipu tu međurazinu čine norme i vrednote jedne kulturne cjeline. Medijski se profili temelje na izrazu normi i vrednota koje zagovaraju. Jezično udaljšavanje ostaje ipak u granicama prihvatljivosti kod općenite publike, kao što smo vidjeli gore.

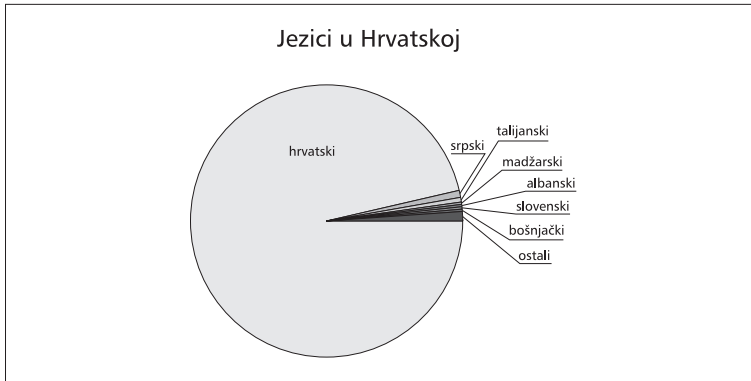
3. Opredjeljenje vlastitog identiteta u popisu stanovništva 2001. godine

Pošto smo vidjeli kako jezični izražaji u odnosu na norme i u okviru jedne kulture čine osnovicu identiteta, pogledajmo sada kako Hrvati sami opredjeljuju svoj identitet prema popisu stanovništva 2001. godine. To je između ostalog interesantno jer je Greenberg u reakciji na Okrugli stol o njegovoj knjizi napisao (Peti-Stantić 2008: 153): “Popis stanovništva proveden 2001. godine u Hrvatskoj omogućavao je izjašnjavanje za sljedeće jezike: hrvatski, srpski, srpskohrvatski i hrvatskosrpski.” O dobivenim podacima ništa nije rekao, iako se mogu iščitati na stranici Zavoda za statistiku. U sljedećoj tablici nalazi se skraćeni prikaz dobivenih podataka o najvećim narodnostima i jezicima u Hrvatskoj.

Tablica 4. Narodnosti i jezici u Hrvatskoj

Narodnost	Postotak, %	Jezik	Postotak, %
Hrvati	89,63	hrvatski	96,12
		hrvatskosrpski	0,05
Srbi	4,54	srpski	1,01
		srpskohrvatski	0,11
Bošnjaci	0,47	bošnjački	0,21
Talijani	0,45	talijanski	0,46
Mađžari	0,37	mađžarski	0,29
Albanci	0,34	albanski	0,33
Slovinci	0,31	slovenski	0,27
Ostali	3,89	ostali	1,15

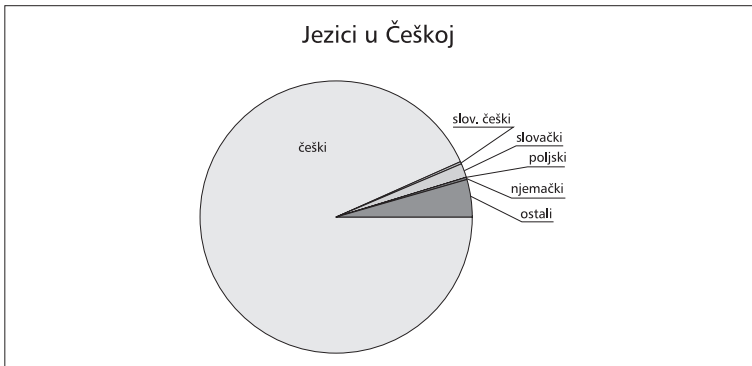
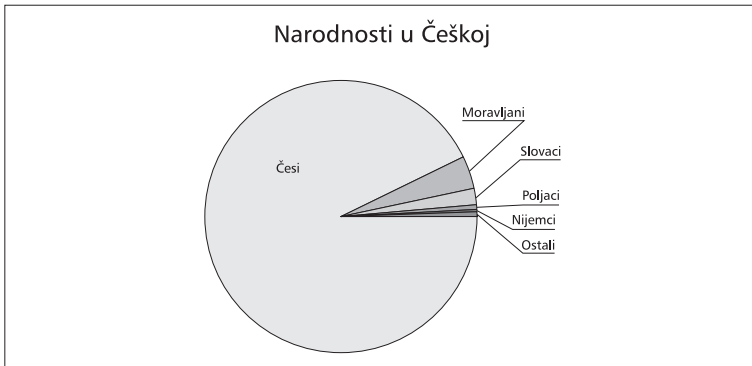
Rezultati popisa stanovništva u kojem je svatko slobodno mogao navesti koji od četiriju navedenih jezika govori pokazuju da samo jedna dvadesetina jednog jedinog postotka (tj. mnogo manje od jedan posto) Hrvata misli da govori hrvatskosrpskim jezikom. Kod Srba u Hrvatskoj stvar je slična: samo jedna desetina jednog postotka govori srpskohrvatski. Tog zajedničkog jezika, koji je većim dijelom dvadesetog stoljeća bio službeno zajednički, zapravo više nema. A budući da znamo da jezici trebaju barem dvije generacije za izumiranje, ti podaci pokazuju da zajedničkog jezika hrvatskosrpskog ili srpskohrvatskog kao funkcionalnog jezika komunikacije u biti nije ni bilo.

Je li jezična slika Hrvatske specifična? Nije nimalo, kako pokazuje usporedba recimo sa Češkom, koja ima sličan tip dijalekatske raščlanjenosti (na češki, moravski i šleski). I Česi su proveli popis stanovništva u kojem su dali mogućnost izbora češkog (kao naziva ili za čitavo područje ili za češko područje koje uključuje prijestolnicu), moravskog ili šleskog. Dobiveni su ovakvi rezultati (koje opet dajem u skraćenom obliku, navodeći postotke samo za najveće grupe), usp. <http://www.vlada.cz/dokument3778.html>.

Tablica 5. Narodnosti i jezici u Češkoj

Narodnost	Postotak, %	Jezik	Postotak, %
Česi	90,4	češki	94,9
Moravljani	3,7		
Šležani	0,1		
Slovaci	1,9	slovački	1,6
		češki i slovački	0,3
Poljaci	0,5	poljski	0,002
Nijemci	0,4	njemački	0,4
Ostali	0,41	ostali	4,4

Vidimo da je jezik vrlo jasan nosilac nacionalnog identiteta u odnosu Slo-
 vaka i Čeha, koji su prije sačinjavali jednu državu s centrom u Češkoj i domi-
 nacijom čeških medija, ali su jezici smatrani različitim. Dok kod Slovaka nije
 bilo adaptacije, ima je u velikoj mjeri kod Poljaka, jer poljski za Čeha nije
 razumljiv.

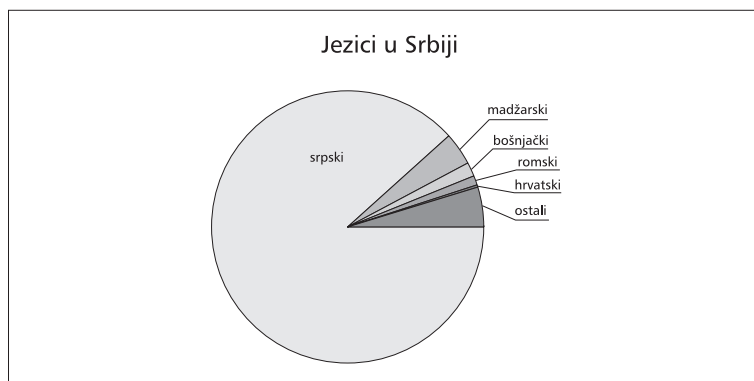
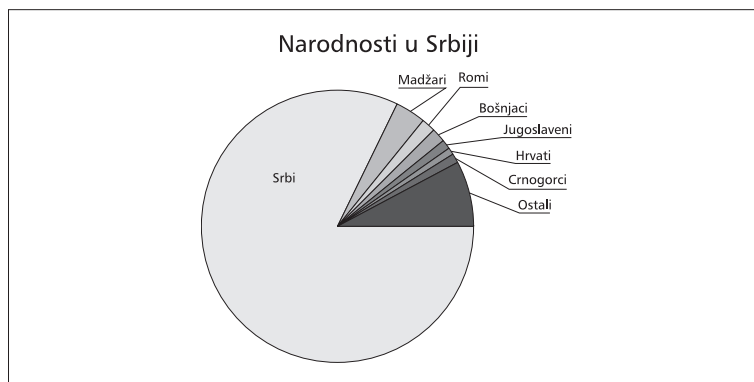

Pogledajmo sada kakva je situacija u Srbiji prema rezultatima popisa iz
 2002. godine.

Tablica 6. Narodnosti i jezici u Srbiji

Narodnost	Postotak, %	Jezik	Postotak, %
Srbi	82,86	srpski	88,3
Jugoslaveni	1,08		
Crnogorci	0,92		
Mađžari	3,91	mađžarski	3,8
Bošnjaci	1,82	bošnjački	1,8
Romi	1,44	romski	1,1
Hrvati	0,94	hrvatski	0,4
Ostali	7,97	ostali	4,6

Zanimljivo je primijetiti da u Srbiji 1,08 % stanovništva sebe smatra Jugoslavenima, ali da nitko od njih ne govori srpskohrvatski. Taj je jezik tijekom jednog desetljeća u Srbiji potpuno nestao, što pokazuje da je njegova osnovica bila u biti ideološke, a ne jezične prirode.

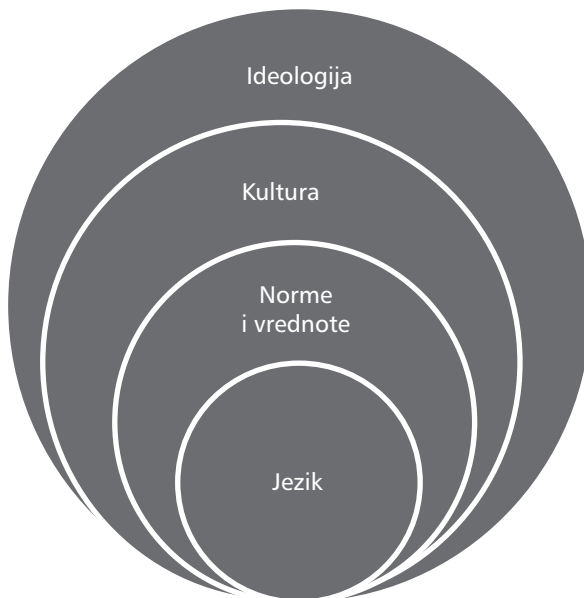

4. Zaključak

Hrvatski je jezik imao neprekinut autohtoni razvoj kao jezgra hrvatske kulture, nosilac kulturnog sjećanja i osnovica hrvatskog identiteta kroz posvjedočena stoljeća. U prikazu u shemi 1 jezik je u središtu identiteta, okružen normama i vrednotama kulturne zajednice, u sveobuhvatnom kulturnom okružju. Naše je istraživanje pokazalo da ideologija može preslojiti kulturu. Tako biva s nacionalnim i religioznim ideologijama, koje postaju odrednicama kulture, njenih normi i vrednota, te na kraju i dijelom jezika. Ideologije zatvorenog tipa stvaraju jezičnu normu kao sredstvo održanja svog statusa i

reda. Takva norma preslojava prirodnu jezičnu normu nastalu autohtonim razvoja. Preslojavanje toga tipa održivo je kroz povijest samo ako su obje jezične norme – autohtona i ideologizirana – izrasle iz jednog jezika. Tako je u češkom jeziku, u kojem je pisana norma temeljena na jeziku Králice Biblije i drugih tekstova češke kulture iz šesnaestog stoljeća, ali s kasnijim dopunama i modifikacijama u duhu govornog jezika istog porijekla. To je tip diglosije koji je u principu održiv jer funkcionalno potrebne inovacije iz govornog jezika ne narušavaju tipološku konzistentnost. U drugim oblicima preslojavanja dolazi u povijesnom razvoju do eliminiranja jedne od normi, kao recimo crkvenoslavenskog u povijesti ruskog poslije višestoljetnog perioda diglosije, a i hrvatsko-srpskog i srpskohrvatskog poslije nestanka ideologije koja je uvjetovala zajedničku normu Hrvata i Srba.

Vidjeli smo da konstitucija identiteta u osnovici polazi od jezika, normi i vrednota kulturnog područja na kojem se jezik govori, te od ideologije koja može prevladati jedno konkretno kulturno područje (tako je s religijom ili pluricentričnom državnom ideologijom). Tako se stvaraju i prekidaju nacionalni identiteti (kao što u Srbiji prema objavljenim podacima popisa stanovništva iz 2002. godine više nitko ne govori srpskohrvatski), ali i aksiološki uvjetovani identiteti na srednjoj razini, kao ideološki obojeni profili javnih medija, koji se ipak u biti uklapaju u nacionalni identitet, ali jezikom pokazuju svoj politički

Shema 1. Slojevitost nosilaca identiteta

identitet u odnosu na norme i vrednote. Budući da ideologija najviše razine nije izravna posljedica osnovnih normi i vrednota, predlažem model u kojem je kultura nadređena osnovnim normama i vrednotama, ali u konstituciji identiteta podređena ideologiji, kako je pokazalo naše istraživanje.

Slojevitost i uska povezanost kulture i dviju aksioloških razina potvrđuju potrebu i umjesnost interdisciplinarnе koncepcije kulturologije, čije će odrednice omogućiti dublje spoznaje od tradicionalnih filoloških znanosti.

Literatura

- Ammon, Ulrich. 1986. Explikation der Begriffe Standardvarietät und Standardsprache auf normentheoretischer Grundlage. U: G. Holthus, E. Radtke, ur. *Sprachlicher Substandard*, 1–64. Tübingen.
- Assmann, Jan. 1999. *Das kulturelle Gedächtnis*. München: Beck.
- Badurina, Lada, Ivo Pranjković, Josip Silić (ur.). 2008. *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput.
- Barać, Lovorka, Marijana Peričić, Irena Martinović-Klarić, Siiri Rootsi, Branka Janićijević,
- Toomas Kivisild, Jüri Parik, Igor Rudan, Richard Villems, Pavao Rudan. 2007. Y chromo-somal heritage of Croatian population and its island isolates. *European Journal of Human Genetics* 11: 535–542.
- Brozović, Dalibor. 2002. O jezičnim zbivanjima u devedesetim godinama. *Vijenac* 223 (<http://www.matica.hr>).
- Cavalli-Sforza, L. Luca, Paolo Menozzi, Alberto Piazza. 1996. *The History and Geography of the Human Genes*. Princeton University Press.
- Ferguson, Charles A. 1959. Diglossia. *Word* 15: 325–340.
- Fishman, Joshua. 2002. *Focus on diglossia*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gazdiková, Martina, 2005. *Die Tschechischen Kontaktwörter in der slovakischen Sprachpraxis in der Rezeption der zeitgenössischen Slovakistik*. Disertacija. Universität Mannheim.
- Grčević, Mario. 2001. Über die kroatischen Sprachveränderungen der 90-er Jahre zwischen Information, Desinformation und Sprachpolitik. *Die slavischen Sprachen* 67: 23–77.
- Greenberg, Robert. 2005. *Jezik i identitet na Balkanu; raspad srpsko-hrvatskoga*. Zagreb: Srednja Europa.

- Gvozdanović, Jadranka. 2003. Variation und Norm: Institutionalisierung neuer Normierungen im Slavischen. U: Tilman Berger, Karl Gutschmidt, ur. *Funktionale Beschreibung slavischer Sprachen*, 83–96. München: Sagner.
- Isačenko, A. V. 1958. Vopros 5. Kakova specifika literaturnogo dvujazyčija v istorii slavjanskih narodov? *Voprosy jazykoznanija* 7(3): 42–25.
- Katičić, Radoslav. 2001. Croatian linguistic loyalty. *International Journal for the Sociology of Language* 147: 17–29.
- Kidd, D. 1980. Barbarian Europe in the first millennium. *The Cambridge Encyclopedia of Archaeology*. A. Sherratt, ur. 295–303. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marti, Roland. 1993. Slovakisch und Čechisch vs. Čechoslovakisch, Serbokroatisch vs. Kroatisch und Serbisch. U: Karl Gutschmidt, Helmut Keipert, Hans Rothe, ur. *Slavistische Studien zum XI. internationalen Slavistenkongreß in Pressburg/ Bratislava*. Köln, 289–315.
- Mattheier, Klaus. 1997. Variation und Norm. Einige Vorbemerkungen zum Thema. U: Klaus Mattheier, ur. *Norm und Variation*. 7–10. Frankfurt am Main.
- Peti-Stantić, Anita (ur.). 2008. *Identitet jezika jezikom izrečen*. Zagreb: Srednja Europa.
- Popis stanovništva u Hrvatskoj 2001. 2002. http://www.dzs.hr/default_e.htm
- Popis stanovništva u Srbiji 2002. 2003. <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/en/popis.htm>
- Rębała, Krzysztof, Alexei I. Mikulich, Iosif S. Tsybovsky, Daniela Siváková, Zuzana Džupinková, Aneta Szczerkowska-Dobosz, Zofia Szczerkowska. 2007. Y-STR variation among Slavic: evidence for the Slavic homeland in the middle Dnieper basin. *Journal of Human Genetics* 52: 406–414.